

льних судів або Верховного суду країни чи до суддів Конституційного суду. Якщо ж такі вимоги законодавчо не закріплені, то практика, як правило, все-таки йде по шляху призначення на цю посаду особи, яка є правником, для того, щоб вона могла професіонально здійснювати свої правозахисні функції.

Таким чином, виходячи з аналізу законодавства ряду країн, теоретичних розробок у цій сфері, досвіду функціонування омбудсманів різних держав, а також порівняльно-правового та формально-логічного методів дослідження питання, до числа основних принципів діяльності цього інституту можна віднести: 1) принцип гуманізму, 2) законності, 3) справедливості, 4) принцип об'єктивності (неупередженості), 5) принцип незалежності, 6) принцип демократизму, 7) доступність, 8) відкритість, гласність, 9) принцип недоторканості приватного життя і конфіденційності відомостей про осіб у справі, 10) професіоналізм.

Однак слід зазначити, що названі принципи діяльності омбудсманів не вичерпують всієї системи таких принципів. Наприклад, для більшості колегіальних омбудсманівських служб характерним є принцип колегіальності обговорення та прийняття рішень у справі, в деяких країнах законодавче закріплення отримали принципи субсидіарності, етичної поведінки омбудсмана тощо. Нами охарактеризовані тільки найбільш важливі принципи його роботи, які виражають сутність цього контрольно-наглядового інституту, підкреслюють його особливу природу та роль у забезпеченні прав людини. Що стосується інших принципів діяльності омбудсманів світу, вони становлять перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Список літератури: 1. Косюта М. Взаємозв'язок між діяльністю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та органів прокуратури у сфері правозахисту // Вісник прокуратури. 2002. № 3 (15). 2. Регламент Уполномоченного по правам человека Словении от 16 октября 1995 г. // Официальный журнал Республики Словении. 1995. 6 ноября. 3. Хропанюк В.Н. Теория государства и права: Учебное пособие / Под ред. В.Г. Стрекозова. М., 1996. 4. Спиридонов Л.И. Теория государства и права. Учебник. М., 1997. 5. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. М., 1997. 6. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» // Відомості Верховної Ради України. 1998. № 20. Ст.99. 7. Национальные омбудсмены. Свод правовых положений. Варшава: MASTER, 1999. 8. Бакаева Ф.Х. Комментарий к Закону Республики Узбекистан Об Уполномоченном Олий Мажлиса по правам человека (омбудсмане). Ташкент, 1998. 9. Органический Закон Испании «О Народном защитнике» // Испания. Конституция и законодательные акты / Под ред. Н.Н. Разумовича. М., 1982.

Надійшла до редколегії 23.04.03

О.О. Риси́н

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ – ЄДИНИЙ ОРГАН СУДОВОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

Дослідження організації судової влади в Україні через аналіз Конституції України і фундаментальних законів про судову владу – Законів Украї-

ни «Про судоустрій в Україні» та «Про Конституційний Суд України» дає можливість встановити, що система судових органів в Україні на сьогодні не є повністю єдиною.

Так Конституція України [1] передбачає розмежування між Конституційним Судом України і судами загальної юрисдикції, що дещо порушує зваженість доктрини розподілу влади і не може не відобразитися на становищі судової влади як рівноправної гілки державної влади. Отже, в зв'язку з цим, виникає питання збалансованості судової гілки влади в Україні, що вимагає більш чіткого визначення повноважень її органів та форм реалізації.

Одним із таких органів вітчизняної судової влади є Конституційний Суд. Не дивлячись на доволі молодий вік цього конституційного судового органу, він вже був предметом дослідження багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних вчених-правознавців, серед яких і судді Конституційного Суду України – Селевон М.Ф., Скомороха В.Є., Тихий В.П. Серед останніх наукових досліджень проблеми становлення Конституційного Суду слід відзначити праці Баглая М.В., Вітрука Н.В., Лазарева Л.В., Ржевського В.А., Гергелійника В.О., Тесленко М.В., Цвіка М.В. Але не зважаючи на те, що в цих працях детально розкривається природа Конституційного Суду як єдиного органу конституційної юрисдикції, вченими лише опосередковано робиться спроба дослідити, яким чином судова влада реалізується через цей орган, в чому полягає його зв'язок і в чому відмінність від інших органів судової влади. Враховуючи те, що судова влада в Україні сьогодні реалізується не тільки через здійснення правосуддя, а й через інші форми, що, безумовно, має посилити її становище в системі розподілу влади в державі, то основним завданням цієї статті є намір автора на основі аналізу діючого конституційного законодавства України та деяких інших країн світу, законопроектів та основних розробок в галузі конституційного права, обґрунтувати визначення Конституційного Суду України як єдиного органу судового конституційного контролю, через який реалізується судова влада.

Як вже зазначалося, Конституційний Суд України за Конституцією України відокремлений від судів загальної юрисдикції. Так, Конституційному Суду присвячений однойменний розділ XII Конституції, а судам загальної юрисдикції – розділ VIII «Правосуддя». З огляду на це напрошується висновок, що Конституційний Суд не є органом правосуддя і виконує зовсім інші функції. Деякі вчені, такі як Гергелійник В.О. [2, с.10–12], Тесленко М.В. [3, с.8–10] в своїх працях все ж використовують поняття «конституційне правосуддя», але не дають його визначення. Більше того, доволі часто в юридичній літературі зустрічається термін «конституційне правосуддя» саме відносно процесуальної діяльності Конституційного Суду. Але в основному цей термін є не більше ніж свого роду загальним, можна сказати, розхожим поняттям, за яким не стоїть конкретний зміст. Так, серед деяких російських вчених існує думка, згідно з якою у поняття «конституційне правосуддя» вкладається зовсім інший зміст, ніж зазвичай міститься в ньому як формі державної діяльності чи формі судової влади. Воно розглядається як окрема галузь права зі своїм предметом та методом регу-

лювання, суб'єктивним складом та іншими структурними особливостями [4, с.38].

Аналіз розділу XII Конституції, а саме статті 147, і Закону України «Про Конституційний Суд України» [5] де сказано, що Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України уможовлює висновок, що через Конституційний Суд України частково реалізується така особлива форма судової влади, як судовий контроль [6, с.236-238], а саме наділення Конституційного Суду України такими повноваженнями, як вирішення питань про відповідність Конституції України законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України (Рішення КСУ № 7-рп/2002 від 27.03.2002 р.), актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим [1]. Але в той же час Конституційний Суд України здійснює контроль тільки щодо вирішення питань відповідності нормативно-правових актів Конституції України, тобто він виконує судовий контроль у тій частині, в якій не наділений жодний орган судової влади. Хоча Конституційний Суд України не має права здійснювати контроль за законністю актів виконавчих органів влади, яким наділені суди загальної юрисдикції.

Отже, що стосується діяльності Конституційного Суду України, то очевидно, що вона здійснюється в сфері організації і функціонування судового конституційного контролю, а не правосуддя у конкретних справах. Але це не означає, що поняття конституційного правосуддя взагалі неправомірно. Воно може бути застосовано судами загальної юрисдикції при вирішенні справ про захист суб'єктивних прав громадян та організацій, за якими оспорується конституційність конкретних нормативних актів з мотивів невідповідності їх Конституції. У даному випадку на перший план виступає обов'язок суду застосувати саме Конституцію або закон, який має вищу юридичну силу в порівнянні з іншим нормативним актом (ст.8 Конституції). Тут мова йде саме про правосуддя, але правосуддя конституційне, яке здійснюється поряд з іншими видами судочинства. Конституційний же суд України є єдиним органом, через який реалізується особлива сфера судової влади і який є вищим її проявом – судовий конституційний контроль. Саме за допомогою судового конституційного контролю гарантується відповідність нормативно-правових актів Основному Закону України.

Тривалий час у нашій державі не було не тільки спеціалізованого органу судового конституційного контролю, але навіть органу, який здійснював би конституційний контроль чи нагляд. Дану функцію намагалася здійснювати, поряд з іншими притаманними їй повноваженнями, Президія Верховної Ради СРСР [7, с.33–35]. Між тим практика державного будівництва диктувала необхідність створення такого органу. Серед аргументів для обґрунтування цього рішення наводились як дані узагальненої практики 20–30-х рр. XX ст., коли роль органу конституційного нагляду виконував Верховний Суд СРСР, так і особлива потреба в конституційному надгляді для федеральної держави, якою за Конституцією 1977 року був СРСР [8, с.214–216].

Надалі акценти в обґрунтуванні концепції конституційного нагляду і конституційного контролю змінилися. Це пов'язано було в першу чергу з розмежуванням понять «конституційний нагляд» і «конституційний контроль». Так, що стосується конституційного нагляду, то він є засобом вирішення конституційного спору, як правило, шляхом прийняття рішення парламентом, в силу чого органи конституційного нагляду мають парламентський характер.

На відміну від цього, конституційний контроль здійснюється різними державними органами, які приймають остаточне рішення зі спірного питання [9, с.106–111]. Такими органами в Україні є Президент (в Російській Федерації – Президент та Уряд) та орган судового конституційного контролю – Конституційний Суд.

При цьому першочергово як в науці, так і в практиці, питання про можливість створення спеціалізованого органу конституційного контролю вирішувалося шляхом виключення його зі сфери судової системи [10, с.131]. Невипадково, що початок діяльності такого органу – Комітету конституційного нагляду СРСР здійснювався в рамках парламентської діяльності. У подальшому перемогла концепція створення конституційного суду, яка і знайшла відображення в багатьох наукових працях, в яких конституційний контроль пов'язувався саме з діяльністю судової влади [11, с.10–12; 12, с.58].

З набуттям Україною незалежності та пізніше з прийняттям в 1996 р. Конституції України, виходячи з принципу розподілу влади, конституційний контроль остаточно було передано у відання судової влади як найбільш неупередженої та незалежної. Сьогодні судовий конституційний контроль уособлюється Конституційним Судом України, який зобов'язаний гарантувати верховенство Конституції України як Основного Закону держави на всій території України. Стаття 1 Закону України «Про Конституційний Суд України» визначає Конституційний Суд як єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні.

Тільки Конституційний Суд наділений повноваженнями визнати закон неконституційним і тим самим позбавити його юридичної сили. Щодо інших судів, то вони мають можливість проявити ініціативу шляхом застосування спеціального механізму для виключення неконституційних законів із системи правових актів.

Так, суди загальної юрисдикції при розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосувати Конституцію як акт прямої дії. В той же час у разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до ст.150 Конституції може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів. Таке рішення можуть прийняти суди всіх інстанцій в будь-якій стадії розгляду справи [13].

Таким чином, в умовах нашої держави знайшла втілення континентальна (європейська) модель судового конституційного контролю, який здійснюється спеціалізованим органом в рамках судової процедури контролю за конституційністю державної влади. У США, наприклад, повноваженнями здійснювати конституційний контроль наділений Верховний Суд, який є вершиною «судової піраміди» у країні Конституційний Суд же в Україні стоїть дещо осторонь решти органів судової системи. Крім цього, Верховний Суд США, як і Верховний Суд України, здійснює правосуддя в кримінальних та цивільних справах, чого не має права здійснювати Конституційний Суд України [14, с.72–76].

Але це не значить, що відокремлення Конституційного Суду в Україні від можливості реалізовувати головну форму реалізації судової – правосуддя, є помилкою чи менш демократичним кроком на шляху побудови правової держави. Просто Україна обрала свій шлях, який переважає у деяких європейських країнах (Росія, Німеччина, Італія, Словаччина, Болгарія) [15, 16].

Існування конституційного правосуддя на рівні органу судового конституційного контролю в інших державах не може означати, що подібна модель виявиться дієздатною в умовах України. До того ж, розглядаючи проблеми конституційного контролю в Англії, США і Франції, можна пересвідчитися в здійсненні «справжнього» конституційного правосуддя тільки в судовій системі США, де захист Конституції довірений всьому судовому апарату, і конституційне правосуддя не відокремлюється із загального правосуддя [17, с.137–139]. Що стосується Англії, то в ній вся законодавча діяльність піддана парламентському контролю, в силу чого судова влада взагалі не може скасувати як неконституційний акт, прийнятий парламентом [17, с.25–34]. У французькій системі суди загальної юрисдикції також не наділені правом самостійно вирішувати конституційні проблеми, які мають бути предметом розгляду не в порядку здійснення правосуддя, а в порядку конституційного контролю з боку квазисудового органу Конституційної Ради, компетенція якої до того ж обмежена контрольною діяльністю представницьких та виконавчих органів влади [18, с.162–169].

Таким чином, в Україні, як, до речі, і в Російській Федерації [15], законодавець не наділяє Конституційний Суд такою функцією судової діяльності, як «конституційне правосуддя».

Водночас, можливість застосування судами ст.8 Конституції України в кожному конкретному судовому процесі свідчить про втілення деяких принципів американської моделі конституційного правосуддя, особливо таких, як його децентралізований характер – здійснення будь-яким судом, казуальність – застосування до розгляду будь-якої справи, універсальність – розповсюдження на будь-які нормативні акти.

Дане співвідношення видів конституційного судочинства – судового конституційного контролю на рівні Конституційного Суду України і конституційного правосуддя в процесі розгляду цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних справ – значно збагачує судову практику охорони конституційних цінностей на всіх рівнях.

У деяких наукових працях розгляд конституційного правосуддя здійснюється з позицій тісного зв'язку органу судового конституційного контролю з іншими ланцюгами всіх гілок влади. Але в даному випадку, з одного боку, функціональний зміст діяльності по здійсненню загального правосуддя обмежується конституційно-контрольною діяльністю, а з іншого – конституційний контроль зараховується до різновиду правосуддя більш високого рівня – конституційного правосуддя, яке до того ж кваліфікується як деякий «четвертий» вид влади, який стоїть на одному рівні з законодавчою і виконавчою владами [19, с.20].

З такими поглядами не можна погодитися, особливо в частині існування так званої «наглядово-контрольної гілки влади», до яких, крім Конституційного Суду, також відносять прокуратуру, омбудсмена, рахункову палату та деякі інші органи. В своїх працях обґрунтовано заперечує проти існування такої четвертої гілки влади Скомороха В.Є. [20, с.11–14]. Він доводить, з чим не можна не погодитися, що Конституційний Суд України за своїм юридичним і фактичним статусом є одним із вищих конституційних органів державної влади і в той же час єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, який самостійно і незалежно здійснює судову владу у формі судового конституційного контролю з метою обмеження публічної влади, забезпечення балансування влад, верховенства права, гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України.

Отже, особливий статус Конституційного Суду України обумовлює особливості формування його складу та наділення особливими повноваженнями, що відрізняють його від інших ланок судової системи. По-перше, це те, що порядок формування і діяльність Конституційного Суду регулюються спеціальним Законом України «Про Конституційний Суд України» [5]. По-друге, встановлення процедури конституційного судочинства як окремого виду судочинства. Також Конституційний суд України відрізняється від інших судів тим, що він має свій Регламент, який визначає організацію його внутрішньої роботи; особливий порядок виконання його рішень і висновків, обов'язковість їх публікації в офіційному виданні і можливість призначення порядку і строків їх виконання; остаточність, обов'язковість і неоскаржуваність рішень; спеціальний порядок призначення суддів та припинення їх повноважень.

Крім ознак, які відрізняють єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні від інших ланок судової системи, є також і спільні риси, що безумовно, дозволяють віднести Конституційний Суд до судової влади. Серед таких ознак можна виділити: 1) здійснення судової влади виключно судами; 2) недопустимість делегування своїх функцій, привласнення їх іншими органами чи посадовими особами; 3) поширення юрисдикції на всі правовідносини, що виникають в державі; 4) єдиний статус суддів, носіїв судової влади; 5) єдині принципи діяльності – верховенство права, колегіальність, повнота і всебічність розгляду справ та обґрунтування прийнятих рішень, гласність судового процесу, незалежність суддів; 6) здійснення діяльності в процесуальних формах.

Звичайно, що як спільні ознаки, так і ті, що відрізняють Конституційний Суд від інших судів загальної юрисдикції, обумовлюють його становище як органу, який покликаний здійснювати судовий конституційний контроль. Гарантіями же здійснення ним своїх повноважень, у першу чергу, як політично незалежного органу, є порядок його формування (призначення по шість суддів Президентом України, Верховною Радою України та з'їздом суддів України), питання строків перебування на посаді судді (суддя призначається на дев'ять років без права бути призначеним на повторний строк), порядку та строку обрання Голови Конституційного Суду України (Голова суду обирається на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду зі складу його суддів шляхом таємного голосування лише на один трирічний строк) [1, 5].

Не дивлячись на те, що Конституційний Суд України в своїй практиці вже прийняв декілька рішень [21, 22, 23], якими визнав неконституційними окремі положення актів законодавчої і виконавчої гілок влади і які в першу чергу посприяли захисту конституційних прав і свобод громадян, на сьогодні, на жаль, в конституційному процесі відсутній інститут скарги громадян, пов'язаний з порушенням їх конституційних прав та свобод, який потрібно обов'язково запровадити. Це, а також передбачення на конституційному рівні безпосередньої дії рішень чи висновків Конституційного Суду України у випадку виникнення прогалини в правовому регулюванні внаслідок визнання нормативного акта неконституційним (прикладом є відсутність законодавчого визначення поняття «фахівець у галузі права», що зашкоджує однозначному застосуванню Рішення КСУ № 13-рп/2000 від 16.11.2000 р.) [24] буде сприяти більш широкому здійсненню Конституційним Судом України судового конституційного контролю.

Звертає на себе увагу, що у зв'язку з проведенням в Україні реформи політичної системи і відповідно, розглядом Верховною Радою України проектів законів про внесення змін до Конституції України, в яких законодавець, крім іншого, торкається і питання зміни порядку формування складу Конституційного Суду, що безумовно може відобразитися на реальності конституційного контролю і що не може не турбувати. Адже за всіма проектами законів, які були відправлені Верховною Радою України на розгляд Конституційного Суду України для постановлення ним висновку про відповідність їх вимогам статей 157, 158 Конституції України, передбачено, що суддів Конституційного Суду будуть обирати тільки Президент України та Верховна Рада України [25], що не тільки може поставити діяльність Конституційного Суду в залежність від виконавчої і законодавчої гілок влади, а й відіб'ється на здійсненні цим органом судового конституційного контролю, чого, звичайно, допустити не можна. В умовах побудови в Україні правової держави навпаки треба залишити існуючий «рівноправний» порядок призначення суддів єдиного конституційного судового органу країни і робити кроки, спрямовані тільки на посилення судового конституційного контролю в державі, а не на перетворення його на «кишеньковий» органправлячої політичної партії.

Таким чином, можна зробити висновок, що Конституційний Суд в Україні є не тільки єдиним органом конституційної юрисдикції, а й єдиним органом, через який здійснюється така форма реалізації судової влади, як судовий конституційний контроль і яка є вищим проявом не тільки судового контролю, а й конституційного.

Список літератури: 1. Конституція України //Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст.141. 2. Гергелійник В.О. Правові проблеми становлення та функціонування конституційної юстиції в Україні: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. К., 2000. 3. Тесленко М.В. Конституційна юрисдикція в Україні: Автореф. дис. канд. юрид. наук. К., 2000. 4. Витрук Н.В. Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс: Учебное пособие для вузов. М., 1998. 5. Закон України «Про Конституційний Суд України»// Вісник Конституційного Суду України. 1997. №1. 6. Рисін О.О. Судовий контроль як особлива конституційна форма реалізації судової влади України// Вісник Національного університету внутрішніх справ. Х., 2003. № 22. 7. Свистунова М.А. Об органе конституционного надзора в СССР// Проблемы государства и права на современном этапе. М., 1971. №3. 8. Шафир М.А. Компетенция СССР и союзной республики: (Конституционные вопросы). М., 1968. 9. Ржевский В.А., Чепурнова Н.М. Судебная власть в Российской Федерации: конституционные основы организации и деятельности. М., 1998. 10. Ерёмченко Ю.П. Советская Конституция и законность. Саратов, 1982. 11. Пряхина Т.М. Юридическая охрана Советской Конституции (государственно-правовой аспект). Автореф. дисс.... канд. юрид. наук. Саратов, 1991. 12. Шульженко Ю.Л. Конституционный контроль в России. М., 1995. 13. Постановка Пленуму ВСУ «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» № 9 від 01.11.1996 р. // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. 2002. № 8. 14. Богдан А.Ф. Судова реформа в Україні: перехід від командно-адміністративної системи до правової держави (огляд нового закону про судоустрій)// Юридична Україна. 2003. № 5. 15. Конституція Російської Федерації. К., 1996. 16. Конституции зарубежных стран. М., 2000. 17. Шишкін В.І. Судові системи країн світу. Книга перша. К., 2001. 18. Шишкін В.І. Судові системи країн світу. Книга перша. К., 2001. 19. Овсепян Ж.И. Правовая защита конституций: Судебный конституционный контроль в зарубежных странах. Р/Д., 1992. 20. Скомороха В.І. Конституційний Суд України в механізмі державної влади: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. Х., 2001. 21. Рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2001 від 14.11.2001 р.// Вісник Конституційного Суду України. 2001. № 5. 22. Рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2002 від 20.03.2002 р.// Офіційний вісник України – 2002. № 13 (12.04.2002). Ст.669. 23. Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2003 від 30.01.2003 р.// Офіційний вісник України. 2003. № 6 (21.02.2003). Ст.245. 24. Рішення Конституційного Суду України № 13-рп/2000 від 16.11.2000 р.// Офіційний вісник України. 2000. № 47 (08.12.2000). Ст.2045. 25. Законопроект «Про внесення змін до Конституції України» / Гавриш С.Б. <http://oracle2.rada.gov.ua/pls/web/webproc34?id=&pf3511=15751&pf35401=39342>.

Надійшла до редакції 09.05.03